

I. В. МИМА. ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ РЕЛІГІЙНО-НОРМАТИВНОГО ФАКТУ

Досліджується процес формування різних напрямів об'єктивного наукового аналізу проблем теорії держави і права, розкрито теоретичні аспекти релігійно-нормативного факту, як обставин, що зазначені в гіпотезі релігійних норм та пов'язані з процесом виникнення, існування, зміни та припинення релігійних відносин. Визначено сутність та умови виникнення релігійно-нормативних фактів.

Ключові слова: юридичний факт, релігійно-нормативний факт, групи релігійно-нормативних фактів.

Исследуется процесс формирования разнообразных направлений объективного научного анализа проблем теории государства и права, раскрыты теоретические аспекты религиозно-нормативного факта, как обстоятельства, указанные в гипотезе религиозных норм и связанные с процессом возникновения, существования, изменения и прекращения религиозных отношений. Определены сущность и условия возникновения религиозно-нормативных фактов.

Ключевые слова: юридический факт, религиозно-нормативный факт, группы религиозно-нормативных фактов.

The process of forming of various directions of objective scientific analysis of problems of theory of the state and right is explored in the article, it is revised and the theoretical aspects of religiously-normative fact, as circumstances, indicated in the hypothesis of religious norms and the origins, existences, changes and stopping's of religious relations, related to the process. In accordance with general theoretic positions essence and terms of origin of religiously-normative facts is expressly certain.

Key words: legal fact, religiously-normative fact, group of religiously-normative facts.

У процесі розробки релігійних норм, прийняття та удосконалення релігійно-нормативних актів, нормотворчий орган має враховувати стан та рівень розвитку релігійних відносин, мати повну інформацію про ступінь ефективності дії прийнятого релігійно-нормативного акту, знати об'єктивні інтереси суб'єктів релігійних відносин тощо. У свою чергу, сукупність релігійних та життєвих обставин, що реально існують у просторі та часі, з загальнотеоретичної точки зору можна визначити як правову категорію – релігійно-нормативні факти. Наявні релігійно-нормативні факти фактично обґрунтовують ефективну дію механізму релігійно-нормативного регулювання та посідають важливе місце у механізмі соціально-нормативного регулювання суспільних відносин.

Вітчизняні та зарубіжні вчені С. Алексєєв, М. Антонович, М. Баглай, А. Венгеров, В. Денисов, М. Козюбра, В. Лазарєв, О. Лукашук, П. Недбайло, А. Піголкін, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Сіренко, Ю. Тихомиров, Ю. Тодика, О. Черданцев, М. Черкєс, В. Шаповал та інші¹ досліджували лише деякі аспекти юридичних фактів, зокрема загальну характеристику юридичних фактів, їх класифікацію тощо. Окремі загальнотеоретичні питання релігійно-нормативних актів знайшли відображення у наукових працях вчених-каноністів: М. Варьяса, Л. Джерозо, М. Суворова, В. Ципіна та інших². При цьому, дослідники залишали поза увагою теоретичні аспекти дослідження релігійно-нормативних фактів, як правової категорії. Тому проблема визначення релігійно-нормативних фактів, їх вибору і кон-

---

© МИМА Ирина Владимировна – кандидат юридичних наук, ст. викладач Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

кретизації належать до недостатньо вивчених питань юридичної науки. Проведення загальнотеоретичного аналізу релігійно-нормативних фактів сприятиме вирішенню багатьох питань щодо удосконалення вітчизняного законодавства у сфері регулювання державно-церковних відносин та допоможе визначити нові напрями розвитку нормотворчості та праворозуміння.

На думку В. Ципіна, під релігійно-нормативними фактами необхідно розуміти конкретні життєві обставини, які відповідно до релігійних норм викликають настання певних наслідків – виникнення, зміна або припинення релігійних відносин³. Крім того, релігійно-нормативним фактам властива наступна своєрідність: 1) існування конкретних життєвих обставин, як елементів об'єктивної соціальної дійсності; 2) визнання та закріплення таких обставин релігійними нормами; 3) настання наслідків релігійно-нормативного характеру, як результат зв'язку між реалізацією приписів релігійних норм та релігійними відносинами. Необхідно зазначити, що модель релігійно-нормативного факту (фактичного складу) закріплюється у гіпотезі релігійної норми (або декількох норм.). Під час застосування релігійних норм, фактичні життєві обставини зливається з моделлю релігійно-нормативного факту, встановленої гіпотезою релігійної норми і, навпаки, гіпотеза релігійної норми, встановлена нормотворцем, поєднується з фактичним складом релігійно-нормативного факту. Разом з тим гіпотезу релігійної норми і модель релігійно-нормативного факту не можна ототожнювати, оскільки гіпотеза релігійної норми – є елементом нормативного розпорядження, що пов'язаний з іншими елементами – диспозицією або санкцією релігійної норми. Тоді як, модель релігійно-нормативного факту може бути закріплена в гіпотезах декількох релігійних норм. Зазначені особливості релігійно-нормативних фактів дозволяють визначити їх зміст та суть як правового явища, дослідити місце релігійно-нормативних фактів у механізмі релігійно-нормативного регулювання релігійних відносин.

Зміст релігійно-нормативного факту можна розглядати з матеріальної та ідеальної точки зору, що дозволяє визначити його основні ознаки. З матеріальних позицій розуміння, релігійно-нормативними фактами є обставини:

1) *певним чином конкретизовані та виражені зовні*⁴. Релігійно-нормативними фактами не можуть бути думки, мотиви, інтереси та інші явища, що формують суб'єктивну сторону релігійної поведінки суб'єкта релігійних відносин. Проте, такі явища враховуються нормотворцем як складові елементи релігійно-нормативного факту, наприклад під час визначення складу релігійного правопорушення;

2) *виражені у вигляді певних явищ матеріального світу*. Необхідно враховувати, що релігійно-нормативне значення можуть мати не тільки існуючі позитивні релігійно-нормативні факти – обставини, наявність яких спричиняє виникнення, зміни чи припинення релігійних відносин (наприклад, досягнення певного віку для обрання духовного сану тощо), але і, так звані, негативні релігійно-нормативні факти – обставини, відсутність яких є умовою для виникнення, зміни чи припинення релігійних відносин (наприклад, відсутність споріднення, перебування у шлюбі тощо)⁵;

3) які стосуються безпосередньо або опосередковано релігійних інтересів суспільства, держави, релігійних організацій, громад, віруючих та інших суб'єктів релігійних відносин; містять у собі інформацію про стан розвитку релігійних відносин, що входять до предмету релігійно-нормативного регулювання⁶.

З ідеальної точки зору, що пов'язана з моделлю релігійно-нормативних фактів і розкриває нормативну сторону цього явища, релігійно-нормативними фактами

визнаються обставини :

1) *прямо (вичерпний перелік релігійно-нормативних фактів міститься у гіпотезі релігійної норми) чи опосередковано (релігійно-нормативні факти, які визначаються нормотворцем у загальному вигляді та потребують індивідуального визначення) передбачені та закріплені релігійними нормами*⁷;

2) *зафіксовані нормотворцем відповідно до встановленої процедурно-процесуальної форми. Релігійно-нормативний факт має нормативне значення, якщо він належним чином оформлений і засвідчений (наприклад, у формі релігійно-нормативних актів: Постанов Вселенського Собору, рішень Папи та Священного Синоду тощо)*⁸;

3) *пов'язані з виникненням, зміною, припиненням релігійних відносин або анулюванням попередніх релігійно-нормативних фактів, тобто викликають до існування передбачені релігійно-нормативними актами певні наслідки релігійно-нормативного характеру*⁹.

Розмежування матеріального та ідеального змісту у визначенні релігійно-нормативного факту не можна ототожнювати з розглядом релігійно-нормативних фактів у площині філософських категорій: конкретне – абстрактне. Варто розрізнити конкретні фактичні обставини, реально існуючі у певний час, і абстрактне, узагальнене поняття «релігійно-нормативний факт». При оперуванні науковими абстракціями неминуче втрачається окрема особлива риса, властива конкретним релігійно-нормативним фактам. Первинними для аналізу є змістовні ознаки релігійно-нормативних фактів та їх функції у механізмі релігійно-нормативного регулювання релігійних відносин.

З точки зору німецького юриста-догматика Б. Віндшейда, релігійно-нормативний факт здатний викликати настання наслідків релігійно-нормативного характеру. Вчений вважав зв'язок релігійно-нормативного факту і наслідків релігійно-нормативного характеру особливою формою причинності¹⁰. На думку, Ф. Бернгейта та І. Колера, головне значення в настанні наслідків релігійно-нормативного характеру має релігійний порядок, а релігійно-нормативний факт є умовою, «зовнішнім поштовхом»¹¹. З суб'єктивно-ідеалістичної точки зору німецького юриста А. Манігка, закон причинності в юридичному світі не знає меж дієвості: якщо філософ або дослідник конструюють причину на підставі наслідків, то правознавець конструює наслідки на підставі причини. При цьому, причинність вчений тлумачив як нормативні наслідки, за якими зміни відбуваються не в об'єктивному світі, а у свідомості людей. Тому, дія нормативних фактів полягає в обмінюванні людьми такими уявленнями¹². Схожої точки зору дотримувався Л. Петражицький. На думку вченого, нормативні факти є причиною або умовою визначення певних прав і обов'язків¹³. Існування різноманітних точок зору свідчить про відсутність одностайної думки та неможливість пояснити з ідеалістичних позицій зв'язок релігійно-нормативних фактів із наслідками релігійно-нормативного характеру.

Зазначимо, що зв'язок релігійно-нормативних фактів із наслідками релігійно-нормативного характеру можна визначити за наступними особливими ознаками: 1) засновується на релігійних нормах; 2) забезпечується системою релігійних примусових заходів; 3) має регулятивний характер; 3) зумовлений державним та суспільним устроєм, об'єктивними закономірностями і тенденціями суспільного розвитку. Зв'язок релігійно-нормативних фактів із наслідками релігійно-нормативного характеру є особливим видом соціальної залежності, усвідомлений суб'єктами релігійних відносин, закріплений релігійними нормами. Нормативне закріплення системи примусових релігійно-нормативних засобів та гарантоване

дотримання приписів релігійних норм роблять зв'язок релігійно-нормативних фактів із наслідками релігійно-нормативного характеру відносно стабільним, чим забезпечується впорядкування релігійних відносин.

Слушною є думка В. Ісакова, що у загальнотеоретичному плані, виникнення нормативного факту охоплює комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих закономірностей, передумов та умов¹⁴. З огляду на це можна виділити три комплекси передумов виникнення релігійно-нормативного факту:

1) загальні соціально-релігійні передумови¹⁵. До них потрібно віднести суспільний устрій, існуючу систему господарювання, тенденції розвитку релігійних відносин тощо. Нормотворці, під час конкретизації релігійно-нормативних фактів, не завжди з'ясовують їх соціально-релігійне підґрунтя, що формує модель фактичних релігійних обставин, створюючи сприятливі умови для виникнення одних релігійно-нормативних фактів, зміни чи припинення дії інших релігійно-нормативних фактів. Вивчення загальних соціально-релігійних передумов дозволяє оцінити реальність релігійних норм та інститутів, ефективність релігійно-нормативних актів та фактичну можливість використання закріплених у них релігійних права і гарантій.

2) спеціальні релігійно-нормативні передумови. Це більш вузька сфера релігійних відносин, що прямо зумовлює появу конкретної категорії релігійно-нормативних фактів, через дотримання та виконання приписів релігійних норм суб'єктами релігійних відносин. Наприклад, факти укладання і розірвання церковного шлюбу пов'язані із системою шлюбно-сімейних релігійних відносин, що склалися у суспільстві¹⁶.

3) організаційні релігійно-нормативні передумови – діяльність компетентних церковних органів, духовництва, адміністративно-технічних працівників, у сфері фіксації, встановлення і посвідчення релігійно-нормативних фактів, надання їм певної нормативної форми. Крім того керівні органи церкви і релігійних організацій можуть встановлювати та визначати причини і умови виникнення релігійно-нормативних фактів¹⁷.

Проблема визначення релігійно-нормативних фактів та встановлення їх зв'язку з наслідками релігійно-нормативного характеру полягає в тому, що у механізмі релігійно-нормативного регулювання релігійних відносин функціонують фактичні обставини різного релігійного характеру, що спричиняє неоднозначне їх співвідношення із наслідками релігійно-нормативного характеру. Тому, у структурі фактичних релігійних обставин, пов'язаних з настанням наслідків релігійно-нормативного характеру можна виділити три групи релігійно-нормативних фактів:

1) соціально-релігійні – факти, що у сукупності створюють певну релігійну ситуацію. Будь-який релігійно-нормативний факт є лише частиною широкого комплексу соціально-релігійних умов і передумов, пов'язаних з різними релігійними відносинами¹⁸.

2) релігійно-нормативні умови – обставини, що мають релігійно-нормативне значення для настання наслідків релігійно-нормативного характеру: а) умови, що визначають релігійний статус суб'єктів релігійних відносин: стать, вік, сімейний стан, освіту тощо. Такі релігійно-нормативні обставини хоча і не формують конкретний та фактичний релігійно-нормативний склад, проте є умовами для виникнення релігійно-нормативних зв'язків; б) умови, що є складовими елементами нормоутворюючих, нормозмінюючих та нормоприпиняючих фактичних релігійно-нормативних складів¹⁹.

3) релігійно-нормативні факти – нормативні обставини, визначені та закріплені

у гіпотезі релігійних норм, які є безпосередньою підставою виникнення наслідків релігійно-нормативного характеру: виникнення, зміни, припинення релігійних відносин.

Характерною ознакою релігійно-нормативних фактів є те, що до їх складу входять суб'єктивний (вольовий) критерій (усвідомлення вчинку суб'єктом релігійних відносин) та об'єктивний (дія механізму релігійно-нормативного регулювання релігійних відносин). Релігійно-нормативні факти можуть виступати як фактичні релігійно-нормативні обставини, що охоплюють за своїм змістом як релігійні події, так і дії, утворюючи при цьому складні релігійно-нормативні факти.

Закріплення складних релігійно-нормативних фактів допомагає охопити багатосторонні релігійні відносини, сприяє підвищенню ефективності дії релігійних норм та їх взаємоузгодженості у механізмі релігійно-нормативного регулювання. Проте, інколи існування складних релігійно-нормативних фактів пов'язано з недостатнім диференціюванням релігійно-нормативного регулювання. Адже, складні релігійно-нормативні факти можна замінити окремими простими чи конкретними релігійно-нормативними фактами. При цьому, у механізмі релігійно-нормативного регулювання релігійних відносин необхідно визначити ступінь складності релігійно-нормативних фактів, вибрати оптимальну форму їх об'єднання – групу релігійно-нормативних фактів або фактичний релігійно-нормативний склад²⁰.

Група релігійно-нормативних фактів – це організований комплекс релігійно-нормативних фактів, тобто сукупність декількох об'єднаних фактичних релігійно-нормативних обставин, які викликають схожі наслідки релігійно-нормативного характеру, чим пояснюється їх релігійно-нормативна спорідненість. Така релігійно-нормативна єдність знаходить зовнішнє закріплення в одному релігійно-нормативному акті, в одній або декількох релігійних нормах. Крім того, релігійно-нормативні факти однієї групи схожі за соціально-релігійними обставинами виникнення, пов'язані із однаковими за змістом релігійними відносинами, що входять до предмету релігійно-нормативного регулювання. Саме соціально-релігійна тотожність обставин є основою об'єднання їх у фактичний комплекс – групу релігійно-нормативних фактів.

Інший різновид об'єднання – *фактичні релігійно-нормативні склади*. Від групи, фактичний релігійно-нормативний склад відрізняється тим, що його складові елементи певним чином взаємообумовлені і пов'язані у просторі та часі. Наслідок релігійно-нормативного характеру виникає лише за наявності сукупності всіх елементів фактичного релігійно-нормативного складу. Тобто, фактичний релігійно-нормативний склад виступає системою взаємоузгоджених та взаємообумовлених релігійно-нормативних фактів.

Отже, зв'язок релігійно-нормативних фактів із наслідками релігійно-нормативного характеру обумовлюються виникненням, зміною чи припиненням релігійних відносин. Передумови виникнення релігійних відносин, які різновиду соціальних, досить складні за структурою. Вони, як правило, не вичерпуються одним типом зв'язку релігійно-нормативних фактів. Різні типи зв'язків між релігійно-нормативними фактами – є відображенням складної взаємозалежності, властивої релігійним відносинам. У філософській і юридичній літературі відмічається багатофакторність та багатопринчинність суспільних відносин, релігійних зокрема. Соціальний результат у більшості випадків є наслідком цілого комплексу взаємодіючих між собою причин і умов. Відповідно, процес розробки та прийняття релігійних норм для врегулювання релігійних відносин має вра-

ховувати та закріплювати особливості релігійно-нормативних умов, груп релігійно-нормативних фактів, фактичних релігійно-нормативних складів; відображати взаємозалежність між релігійними відносинами.

Таким чином, релігійно-нормативні факти необхідно розглядати та визначати відповідно до існуючих конкретизованих релігійних відносин, що вже сформувались. Релігійно-нормативні факти це не ізольоване явище, а складовий елемент широкої соціально-нормативної системи, в якій можна виділити релігійно-нормативні факти головні і другорядні, первинні і похідні, релігійно-нормативні умови та передумови тощо.

Отже, релігійно-нормативні факти – це: 1) конкретні, індивідуальні обставини, які являють собою життєві релігійні явища та реально існують у певному просторі та часі. Якщо мова йде про релігійно-нормативні факти-дії, то конкретність релігійних дій означає, що вони породжені певними суб'єктами релігійних відносин і несуть конкретний соціальний та релігійно-нормативний зміст. Конкретність релігійно-нормативних фактів-подій полягає у тому, що вони відбуваються у певній визначеній місцевості, у певний визначений відрізок часу та не залежать від волі суб'єктів релігійних відносин; 2) релігійні обставини, котрі несуть в собі інформацію про стан релігійних відносин та тенденції їх розвитку, входять до предмету релігійно-нормативного регулювання. Ними виступають лише такі релігійні обставини, які прямо чи опосередковано передбачені релігійними нормами та зачіпають релігійні інтереси суспільства та держави, релігійні права церкви, релігійних організацій, громад, віруючих та інших суб'єктів релігійних відносин.

1. *Алексеев С.С.* Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и фак. / Алексеев С. С., Архипов С. И., Корельский В. М. – М.: Инфра*М-Норма, 1997. – 570 с.; *Венгеров А.Б.* Теория государства и права: Учебник для вузов. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Омега-Л, 2006. – 608 с.; *Лазарев В.В., Липень С.В.* Теория государства и права: Учебник для вузов. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Спарк, 2004. – 528 с.; *Недбайло П.Е.* Советские социалистические правовые нормы. – Львов: Изд-во Львовского ун-та, 1959. – 202 с.; *Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов / Архипов С. И., Муромцев Г. И., Пиголкин А. С. и др.* – М.: ОАО «Издательский ДЮМ «Городец», 2005. – 613 с.; *Погорілко В.Ф., Фрицький О.Ф., Городецький О.В.* Конституційне право України: Підруч. для студ. юридичних спец. вищ. закл. освіти. – К.: Наук. думка, 2002. – 731 с.; *Рабинович П.М.* Основы общей теории права и государства: Учеб. пособие. – Х.: Консум, 2005. – 320 с.; *Черданцев А.Ф.* Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: ИНФРА*М-НОРМА, 2001. – 429 с. 2. *Варьяс М.Ю.* Краткий курс церковного права: Учеб. пособие. – М.: МЗ-пресс, 2001. – 127 с.; *Джесероза Либери.* Церковне право / Пер. з італ. Н. Щиглевська. – Львів: Монастир Монахів Студитського Уставу. Видавничий відділ «Свічадо», 2001. – 332 с.; *Суворов Н.С., Томсинов В.А.* Учебник церковного права. – М.: Зерцало, 2004. – 504 с.; *Цытин В.А.* Церковное право: Учеб. пособие. – М.: Изд-во МФТИ, 1994. – 442 с. 3. *Цытин В.А.* Цит. работа. – С. 121. 4. *Матузов Н.И.* Юридические факты и их классификация // Теория государства и права: Курс лекций / Байтин М. И., Григорьев Ф. А., Зайцев И.М. и др.; под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 2004. – С. 496. 5. *Поляков А.В.* Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций. – СПб.: Изд. дом С.-Петербургского ин-та, 2004. – С. 785. 6. *Суворов Н.С., Томсинов В.А.* Цит. работа. – С. 436-437. 7. *Оніщенко Н.М.* Правовідносини. Підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин: (юридичні факти) // Теорія держави і права: Академічний курс: Підручник / В. С. Журавський, О. Л. Копиленко, С. В. Бобровник та ін.; За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 447. 8. *Суворов Н.С., Томсинов В.А.* Цит.

робота. – С. 140-142. **9.** Оніщенко Н.М. Цит. праця. – С. 447. **10.** *Windscheid B.* «Zur Lehre des Code Napoléon v. d. Ungültigkeit des Rechtsgeschäfts» (1847); «Die Lehre des röm. Rechts v. d. Voraussetzung» (1850); «Actio des röm. Civilrechts v. Standpunkt des heutigen römischen Rechts» (1856); «Wille und Willenserklärung» (1878); «Karl Georg v. Wächter» (1880). Первое издание его «Lehrbuch des Pandectenrechts» вышло в 1862–67 гг., последнее (7-е) – в 1891 г. (в русск. переводе 1-й т. под ред. профессора Пахмана, СПб. 1874, и 3 т., под названием «Об обязательствах по римскому праву», под ред. Думашевского, СПб. 1875); *Судариков Н.Т.* Социалистические правовые отношения: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1948. – С. 420-422. **11.** *Бернгефт Ф., Колер И.* Гражданское право Германии. – СПб., 1910. – С. 81. **12.** *Manigk A.* Tatsachen, juristische. Handwörterbuch der Rechtswissenschaft. – В.5. – Berlin & Leipzig. 1928. – S. 847; *Manigk A.* Ber Rechtswirkungen und Juristische Tatsachen. Ein Beitrag zur Lehre von der Willenserklärung. – Jaherings Jahrbücher für die Dogmatik des bergerlichen Rechts. Jena, 1925. – S. 459-486. **13.** *Петражицкий Л.И.* Теория права и государства в связи с теорией нравственности: В 2 т. – СПб., 1910. – Т. 2. – 1910. – С. 456. **14.** *Исаков В.Б.* Юридические факты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 18. **15.** *Поляков А.В.* Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций. – СПб.: Изд. дом С.-Петербургского ин-та, 2004. – С. 749-751. **16.** *Красножен М.Е.* Основы церковного права. – М.: Зерцало, 1992. – С. 47–53. **17.** *Цыпин В.А.* Цит. работа. – С. 291-297. **18.** *Лубський В.І.* Релігієзнавство: Підручник для студ. вузів. – К.: Вілбор, 1997. – С. 85-89. **19.** *Джероза Ліберо.* Цит. работа. – С. 271-277. **20.** *Комаров С.А.* Общая теория государства и права: Учебник. – М.: Юрайт, 1997. – С. 300-301.